

ترکیبات فعلی همراه با «قراردادن / قرارگرفتن» در فارسی

محمدباقر میرزایی حصاریان*

مربی گروه آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)،

قزوین

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۰۹/۱۱، تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۱۱/۲۷)

چکیده

با اینکه تقریباً همه صاحب‌نظران معتقدند که در زبان فارسی افعال مرکب نسبت به افعال ساده از تعداد و زایایی بسیار بیشتری برخوردارند، ولی در این میان، به آن دسته از افعال که با همکردهای مرکبی مانند قراردادن، قرارگرفتن، واردکردن، به‌عمل‌آوردن و مواردی از این دست می‌آیند، توجه چندانی نشده است؛ بر همین اساس در این نوشته به توصیف و بررسی ترکیباتی پرداخته شده است که با همکردهای مرکب قراردادن و قرارگرفتن در فارسی امروز به‌کار می‌روند. برای این منظور پس از بیان مقدمه‌ای کوتاه، برخی نظرات مرتبط با موضوع افعال مرکب معرفی و نقد گردیده است؛ در ادامه پس از در نظر گرفتن افعال قراردادن و قرارگرفتن به‌عنوان همکرد مرکب، طبقه‌بندی چندگانه‌ای براساس صورت، معنا و کاربرد ترکیبات معرفی شده و درباره ویژگی‌های هر گروه توضیحاتی ارائه می‌گردد. در پایان نیز با جمع‌بندی ویژگی دسته‌های چندگانه و ارائه چند فرض به‌عنوان دلایل استفاده از ترکیبات مورد بحث، پیشنهادهایی برای بررسی‌های بیشتر مطرح می‌شود.

کلیدواژه‌ها: ترکیبات فعلی، همکرد مرکب، قراردادن / قرارگرفتن، فارسی امروز.

۱- مقدمه

واقعیت این است که زبان را از مناظر متعدد می‌توان مورد مطالعه قرار داد. به‌عنوان نمونه می‌توان به‌صورت درزمانی، هم‌زمانی و یا براساس نظریات گوناگون زبان‌شناختی بدان توجه کرد و البته تاکنون از این دیدگاه‌ها زبان‌های مختلف مورد بررسی قرار گرفته‌اند؛ اما موضوعی که دست‌کم در زبان فارسی، شاید کمتر به آن پرداخته شده، بررسی زبان از منظر آموزش به‌عنوان زبان دوم و یا زبان خارجی است. بسیاری از موضوعات زبان فارسی برای اهل آن امری بدیهی بوده و نیازی به طرح پرسش و پاسخ‌گویی ندارند؛ در صورتی که همین موارد برای فارسی‌آموزان غیرفارسی‌زبان به‌خصوص بزرگسالان سؤالات متعددی را در ذهن ایجاد می‌کند؛ از این‌رو به نظر می‌رسد در کنار بررسی زبان فارسی همانند آنچه پیش از این در جریان بوده، ضروری است که از نگاه فارسی‌آموزان نیز به مسایل زبانی پرداخته شود تا از یافته‌های آن بتوان در امر آموزش زبان فارسی بهره برد. نگارنده با توجه به اینکه سال‌ها در امر آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان به فعالیت پرداخته با نکاتی از زبان فارسی روبه‌رو گشته که همواره ذهن وی را به خود مشغول کرده است. یکی از نکات مربوط به آن دسته از ترکیبات فعلی است که با همکردهای قراردادن و قرارگرفتن با تنوع و زایایی قابل توجه مورد استفاده قرار می‌گیرد. شاید بتوان گفت دلیل اصلی این مشغولیت ذهنی، اهمیت افعال در آموزش و یادگیری زبان فارسی است چراکه از نظر نویسنده، آموزش افعال در بین مقولات واژگانی به دلایل زبان‌شناختی، روان‌شناختی و آموزشی از اهمیتی ویژه برخوردار می‌باشد؛ از همین‌رو به‌نظر می‌رسد گنجاندن افعال در محتوای آموزشی و تأکید بر آموزش آن در برنامه و دوره‌های آموزش زبان فارسی یک راهکار مؤثر آموزشی محسوب می‌شود (میرزایی، ۱۳۸۷). از سوی دیگر تعداد افعال ساده فارسی امروز نیز همان‌طور که صادقی (۱۳۷۲) بیان داشته بین ۱۱۵ تا ۲۵۲ مورد است؛ درحالی‌که افعال مرکب فارسی به تعداد بسیار زیاد و به شیوه‌ای زایا نقش بسزایی در برقراری ارتباط زبانی ایفا می‌کنند. علت انتخاب همکردهای قراردادن و قرارگرفتن از سوی نگارنده نخست توجه کمتر صاحب‌نظران به این مسئله؛ دوم تنوع ترکیبات به کار رفته با آن‌ها در زبان؛ سوم کاربرد رو به افزایش این‌گونه ترکیبات و چهارم برانگیختن حساسیت پژوهشگران، استادان و علاقه‌مندان زبان فارسی می‌باشد. پیش از توصیف ترکیبات مذکور لازم است از آنچه تاکنون در این زمینه یا موارد مشابه مطرح شده است صحبتی به‌میان آید؛ از این‌رو در ادامه، ابتدا سعی خواهد شد پیشینه مختصری درباره افعال مرکب و همکردهای زبان فارسی بیان گردد؛ سپس توصیف ترکیبات

به‌همراه توضیحاتی درباره هر کدام از آن‌ها ارائه و در انتها مواردی به‌عنوان نتیجه‌گیری و پیشنهاد ذکر شود.

۲- پیشینه تحقیق

موضوع ترکیبات فعلی همراه با قراردادن و قرار گرفتن، با موضوعات مربوط به فعل‌های مرکب زبان فارسی به‌طور عام و با ویژگی‌های همکردهای زبان فارسی به‌طور خاص ارتباط دارد. در مورد نخست، تعداد آثاری که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به آن پرداخته شده بسیار است اما در مورد بعدی، یعنی ویژگی همکردهای افعال فارسی، تعداد آثار موجود چندان چشمگیر نیست ولی به‌نظر می‌رسد در سایه گسترش نگرش زبان‌شناسی شناختی و استقبال زبان‌شناسان و علاقه‌مندان از آن، رفته‌رفته بر تعداد آثاری که به تبیین علل انتخاب همکردهای افعال فارسی توسط اهل زبان می‌پردازند، افزوده شود. در اینجا سعی می‌شود از میان آن همه با توجه به موضوع نوشته حاضر و هدفی که نگارنده آن را دنبال می‌کند، به برخی از آن‌ها اشاره شود. دبیر مقدم (۱۳۸۰) با اشاره به‌نظر تعداد کثیری از صاحب‌نظران درباره فعل مرکب فارسی، ضمن نقد نظر برخی صاحب‌نظران و تقسیم‌بندی افعال غیرساده به دو گروه مرکب و انضمامی، معتقد است که اولاً در فعل‌های مرکب فارسی هم جزء غیرفعلی دارای معناست و هم همکردها (به‌تعبیر خود وی نوع عمل). به‌عبارت دیگر خود عمل، پدیده یا نحوه تحقق آن به کمک همکرد بیان می‌گردد. بر این اساس وی معتقد است از بین افعالی همچون «جارزدن / جارکشیدن»، «دادزدن / دادکشیدن»، «نفس‌زدن / نفس‌کشیدن»، «دارزدن / دارکشیدن»، اگر اهل زبان قصد داشته باشد که نیرو و انقطاع عمل را برجسته کند، همکرد زدن را برخواهد گزید؛ اما اگر بخواهد طول عمل را برجسته کند، فعل‌های متناظر آن با همکرد کشیدن را انتخاب خواهد کرد و اگر بخواهد انجام کنش و یا کنش کلی را نشان دهد از همکرد کردن استفاده می‌کند. به‌عبارت دیگر از نظر وی همکردهای فعلی مقوله‌ای ماهیتاً نمودی هستند. دبیر مقدم در جای دیگر (۱۳۸۴) بیان می‌دارد که نظریات صورت‌نگرای پرترفدار امروز، یعنی نظریه حاکمیت و مرجع‌گزینی، برنامه کمینه‌گرا (minimalist program)، دستور واژی-نقشی (exical-functional grammar)، دستور ساخت گروهی تعمیم‌یافته (generalized phrase structure grammar)، دستور ساخت گروهی هسته بنیان (head-driven phrase structure grammar) و دستور رابطه‌ای (relational grammar)، اساساً نظریه‌های نحوی‌اند و اینکه در این نظریات اطلاعات بسیار

اندکی درباره فرایندهای ساخت‌واژی ارائه گردیده و همان‌طور که داده‌های زبان فارسی نشان می‌دهد این فرایندها زیابند و نقش کانونی در نظام فعل فارسی برعهده دارند و افزون بر آن، ویژگی‌های معنایی این فرایندهای ساخت‌واژی نیز در خور توجه است؛ بنابراین بر ضرورت تدوین نظریه‌هایی که به فرایندهای ساخت‌واژی و ویژگی‌های معنایی آن‌ها توجه دارند، تأکید می‌ورزد. اما دبیر مقدم در هنگام بحث درباره همکردهای افعال مرکب صحبتی از چگونگی ماهیت نمودی سایر همکردها به‌میان نمی‌آورد و تنها به بیان معنای نمودی تعداد کمی از همکردها (زدن، کشیدن، کردن) اشاره می‌کند و این سؤال باقی می‌ماند که سایر همکردها چه معنایی را القاء می‌کنند. از سوی دیگر نیز جایی که صحبت از همکردهای فارسی می‌شود، از همکردهای مرکب (به‌تعبیر نگارنده) همچون وارد کردن، به‌عمل آوردن، پیدا کردن، قراردادن، قرار گرفتن و موارد دیگر که در زبان فارسی به‌صورت ترکیباتی همچون ضربه وارد کردن، تلاش به‌عمل آوردن، کاهش پیدا کردن، مورد توجه قراردادن، تحت‌تأثیر قرار گرفتن دیده می‌شود، حرفی به‌میان نمی‌آورد. فامیلی با بیان تعداد اندک افعال ساده فارسی و کاربرد وسیع آن مجموعه در ساخت افعال مرکب، هم‌نظر با تعدادی از صاحب‌نظران، این ویژگی زبان فارسی را چالشی برای نظریات نحوی، واجی و معنایی می‌داند (Family, 2006 & 2009).

وی در بررسی دیگری با تحلیل معنایی هر دو جزء افعال مرکب، یعنی جزء همراه همکرد و همکرد (همکرد ساده) چنین نتیجه می‌گیرد که در حوزه معنایی همکردهای فعل مرکب فارسی می‌توان به‌تعبیر وی تعدادی جزایر مفهومی (notional islands) در نظر گرفت که بسته به ویژگی‌های هر یک از آن جزیره‌ها، افعال مرکب توسط اهل زبان ساخته و استفاده می‌شود. نکته دیگر در بررسی فامیلی توجه به ویژگی‌های جزء همراه همکردها و به‌تعبیر وی اجزای پیش‌فعل (preverbal elements) است؛ از این‌رو وی ویژگی‌های کارکردی، اجتماعی، شیمیایی، بصری و فیزیکی اجزای پیش‌فعل را بررسی می‌کند و ضمن اعتراف به اینکه جزیره‌های مفهومی همکردها قادر به تبیین همه پیش‌فعل‌ها نیست، چنین نتیجه می‌گیرد که هر تغییر در جزء پیش‌فعل یا خود همکرد، منجر به تغییر معنای فعل مرکب خواهد شد؛ به‌عبارت دیگر فامیلی، هم‌معنای همکرد و هم‌معنای جزء همراه آن را در تعیین معنای افعال مرکب سهیم و مؤثر می‌داند. بر این اساس، وی برای همکردی مانند «کشیدن» حدود بیست جزیره مفهومی تعیین می‌کند که هر یک از جزیره‌ها با طبقه خاصی از پیش‌همکردها در رخداد زبانی به‌کار می‌رود. وی از این طریق افعالی مانند سیگار کشیدن، قلیان کشیدن، پپ کشیدن را با کمک ویژگی‌های مشترک سیگار، قلیان، پپ (ماده) و یا ابزار کشیدن) تحلیل معنایی می‌کند و فقدان واژه smoke در فارسی را دلیلی بر استفاده از همکرد «کشیدن» برای بیان آن مفهوم می‌شمارد. با همه این اوصاف فامیلی نیز در کارهای

خود از افعال مرکبی که همکرد مرکب دارند، صحبتی به میان نیاورده است. در پژوهشی دیگر زعفرانلو و دیگران (۱۳۸۶) به بررسی منظر در زبان فارسی پرداخته و نتیجه گرفته‌اند که رخداد زبانی برپایهٔ عواملی مانند نقطهٔ جهت‌گیری، نقطهٔ برتری، گوینده‌محوری، اندازه‌محوری، متحرک‌محوری و جاندارمحوری محقق می‌شود. بر این اساس شاید بتوان برای تبیین کاربرد ترکیباتی همچون «دعواکردن»، «کتک‌زدن»، «کتک‌خوردن» در موقعیت زمانی و مکانی واحد، از مفهوم «منظر» کمک گرفت. در مجموع به نظر می‌رسد شیوهٔ کار و مبنای نظری پژوهش‌هایی از این دست در کشف ظرایف شکلی، معنایی و کاربردی افعال مرکب زبان فارسی راهگشا باشد.

۳- «قرار دادن» و «قرار گرفتن» به‌عنوان همکرد مرکب فعلی

همان‌طور که پیش از این بیان شد، تاکنون هرچا از فعل مرکب سخن به میان آمده، همکردهای ساده مبنای بررسی و تحلیل بوده و کمتر به همکردهای مرکب و ترکیبات فعلی آن‌ها پرداخته شده است. حال این سؤال پیش می‌آید که آیا اساساً چیزی تحت‌عنوان همکرد مرکب در فارسی وجود دارد؟ و اگر وجود ندارد برای تفکیک همکرد از جزء دیگر بسیاری از ترکیبات فعلی که بخشی از آن‌ها در این نوشتار می‌آید، چگونه باید عمل کرد؟ لمبتون در کتاب دستور زبان فارسی خود (Lambton, 1966) جایی که از افعال مرکب صحبت می‌کند، می‌گوید که «افعال مرکب از ترکیب فعل ساده با اسم، صفت، قید یا گروه حرف اضافه‌ای تشکیل می‌شوند» و در ادامه فعل‌های کردن، داشتن، دادن، زدن، شدن، خوردن، آمدن، کشیدن، افتادن و گرفتن را به‌عنوان افعالی که در تشکیل فعل مرکب شرکت دارند، ذکر می‌کند (Ibid: 85-93). اما در جایی که به‌ذکر مثال می‌پردازد، ترکیب **ادامه پیدا کردن** را هم در کنار افعال مرکب دیگر که همکرد ساده دارند، می‌آورد (Ibid: 91) و این فرض پیش می‌آید که «پیدا کردن» در نظر وی همکرد فعل‌ساز به شمار می‌رود. فرشیدورد در کتاب *دستور مفصل فارسی امروز* (۱۳۸۴: ۴۳۴-۴۳۵) در جایی با عنوان برخی دیگر از فعل‌های مرکب، «مورد ... قرار گرفتن»، «واقع شدن»، «به‌عمل آوردن»، «به‌شمار آمدن» و ترکیبات «مورد ... قرار دادن»، «به‌عمل آوردن»، «به‌شمار آوردن» را **همکردهای فعلی** می‌نامد و در ادامه از نقش مجهول‌ساز برخی از همکردها، همچون «مورد ... قرار گرفتن» صحبت به میان می‌آورد و مثال‌هایی از این دست را ذکر می‌کند:

مثال (۱)

الف) مردم هوشنگ را مورد تحسین قرار دادند.

- (ب) هوشنگ توسط مردم مورد تحسین قرار گرفت.
 (پ) مردم هوشنگ را تحسین کردند.
 (ت) هوشنگ توسط مردم تحسین شد.

مثال (۲)

- (الف) دانشگاه او را مورد پذیرش قرار داد.
 (ب) او مورد پذیرش دانشگاه قرار گرفت.
 (پ) دانشگاه او را پذیرفت.
 (ت) او توسط دانشگاه پذیرفته شد.

هرچند فرشیدورد از میان ترکیبات فعلی همراه با «قراردادن» و «قرارگرفتن»، تنها از ترکیب «مورد ... قراردادن/ گرفتن» صحبت کرده و از معنای جزء همراه همکردهای مذکور، یعنی «مورد» و محدودیت‌های موجود در باهم‌آیی واژگان حرفی نزده، اما توجه وی به همکردهای مرکب در نوع خود قابل ملاحظه است. نگارنده با توجه به اشارات پیشین و نیز با توجه به کم‌رنگ‌شدن معنای اصلی «قراردادن» و «قرارگرفتن»، وسعت و تنوع کاربرد ترکیبات همراه با آن‌ها، نیز محدودیت‌های کاربردی به‌لحاظ میزان ترکیب‌پذیری با واژگان فارسی یا به‌عبارت دیگر محدودیت‌های باهم‌آیی، این افعال و مواردی از این دست را همکردهای مرکب به‌شمار می‌آورد و بر این اساس در ادامه به بررسی موارد موجود می‌پردازد.

۴- داده‌های بررسی

منبع استخراج ترکیباتی که پس از این می‌آید، مطالب فارسی موجود در فضای اینترنت، روزنامه‌ها، مجلات، پایان‌نامه‌ها و صحبت اهالی زبان در جامعه و در رسانه‌های گروهی است که در مدتی نزدیک به یک ماه جمع‌آوری شده است. البته تعداد ترکیبات به‌طور حتم بسیار بیشتر از آنچه در این نوشتار آمده، می‌باشد. نکته‌ای که جا دارد در اینجا بیان شود اینکه ممکن است برخی ترکیبات به‌نظر برخی از اهل زبان خوش‌ساخت و یا اصلاً قابل قبول نباشد ولی این موضوع با توجه به کثرت موارد، خللی در اصل مطالب ایجاد نکرده و نویسنده هم اصراری بر خوش‌ساخت‌بودن همه ترکیبات ندارد؛ اما با اطمینان می‌توان گفت که تعداد ترکیبات مورد بحث که در فارسی امروز به‌کار می‌رود، به‌مراتب بیشتر از این‌هاست.

۵- طبقه‌بندی ترکیبات همراه با همکردهای «قراردادن / قرار گرفتن»

با نگاهی به داده‌های جمع‌آوری‌شده، به‌نظر می‌رسد ترکیبات موجود را می‌توان از نظر شکلی، معنایی و محدودیت در باهم‌آیی با واژگان، در قالب‌هایی به شکل زیر دسته‌بندی کرد:

الف) «مورد ... قراردادن / قرار گرفتن»

ب) «تحت ... قراردادن / قرار گرفتن»

پ) «زیر ... قراردادن / قرار گرفتن»

ت) «مد ... قراردادن / قرار گرفتن»

ث) «هدف ... قراردادن / قرار گرفتن»

ج) «طعمه ... قراردادن / قرار گرفتن»

چ) «آماج ... قراردادن / قرار گرفتن»

ح) «در معرض ... قراردادن / قرار گرفتن»

خ) «در آستانه / در شرف ... قراردادن / قرار گرفتن»

د) «دستخوش ... قراردادن / قرار گرفتن»

ذ) «در ... قراردادن / قرار گرفتن»

در ادامه تلاش می‌گردد برای هریک از قالب‌ها، تعدادی از ترکیبات به‌کاررفته در فارسی همراه با توضیحی مختصر درباره ویژگی هر دسته بیان شود.

۵-۱- ترکیبات فعلی با «مورد ... قراردادن / قرار گرفتن»

مورد ... قراردادن / قرار گرفتن					
آبیاری	بازنگری	تحسین	خطاب	عنایت	مؤاخذه
اتهام	بازنگری	تحقیق	دشمنی	غفلت	موافقت
اجرا	بحث	تحلیل	دلجویی	غور	نظر
اجماع	بخشش	تدقیق	دلداری	فراموشی	نفرین
احترام	بخشودگی	تردید	دلسوزی	فشار	نفوذ
اخاذی	بدرفتاری	تصدیق	رسیدگی	کم‌لطفی	نقد
ارزشیابی	بررسی	تصویب	رضایت	گفت‌وگو	نوازش
آزمایش	بمب‌گذاری	تعرض	روان‌کاوی	لطف	هجمه
استعمال	بنده نوازی	تعقیب	ستایش	لعن	هجوم

استفاده	بهره‌برداری	تعلیم	سرزنش	محاسبه	هدف
استقبال	پذیرایی	تفتیش	سنجش	محبت	
استهزا	پذیرش	تفحص	سوء ظن	مخالفت	
اشاره	پر خاش	تفکیک	سوء قصد	مذاکره	
اصابت	پسند	تقبیح	سؤال	مرحمت	
اصلاح	پشتیبانی	تقدیر	شست‌وشو	مشاهده	
اعتماد	پیگرد	تمسخر	شک	مصرف	
اقبال	پیگیری	تهاجم	شکنجه	مضحکه	
انتقاد	تاخت و تاز	تهدید	شناسایی	مطالبه	
انهدام	تأمل	توجه	ضرب و شتم	مطالعه	
اهانت	تامین	جاسوسی	طعمه	معامله	
اهتمام	تبعیض	جراحی	طعن	معاینه	
بازبینی	تجاوز	حمله	ظلم	مقایسه	
بازخواست	تجدید نظر	خدشه	عفو	ملاحظه	
بازرسی	تجزیه	خشونت	عمل	مناقشه	

این دسته از افعال همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود، در ظاهر نسبت به بقیه دسته‌ها از تعداد و زایایی بیشتری برخوردارند؛ جزء پیش از همکرد آن‌ها از مقوله اسم و از میان اسم‌ها نیز اسم عمل است. در نگاه اول، تعداد واژه‌هایی که از زبان عربی وارد زبان فارسی شده است، بیشتر به چشم می‌آید ولی واژه‌های فارسی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. نکته دیگر اینکه تعداد قابل ملاحظه‌ای از اجزاء پیش از همکرد مرکب هم معنی هستند. درحالی‌که صورت‌های متناظر ترکیبات جدول یعنی افعال مرکبی که معنایی نزدیک به آن‌ها دارند و همکردی غیر از همکردهای موضوع بحث دارند، با همکردهای متفاوتی همچون «کردن/شدن»، «دادن/دیدن»، «ایجادکردن/ایجادشدن» و حروف اضافه متنوعی مانند «به»، «با»، «از»، «برای» و پس‌آیند «را» ظاهر می‌شوند؛ ترکیبات این دسته بدون استثناء با پس‌آیند «را» و همکردهای قرار دادن و قرار گرفتن، به کار می‌رود. از سوی دیگر، به نظر می‌رسد ترکیبات همراه با «مورد ... قرار دادن/قرار گرفتن» شکل ناقص نمی‌گیرند تا با متمم جمله‌ای کامل شوند در صورتی که این موضوع در مورد فعل‌های مرکب متناظر امکان‌پذیر است. برای روشن‌تر شدن مطالب، مثال‌های زیر براساس شم زبانی نگارنده ارائه می‌شود:

- دانشگاه با درخواست مرخصی تحصیلی دانشجو موافقت کرد.
- دانشگاه درخواست مرخصی تحصیلی دانشجو را مورد موافقت قرار داد.
- با درخواست مرخصی تحصیلی دانشجو موافقت شد.
- درخواست تحصیلی دانشجو مورد موافقت (دانشگاه) قرار گرفت.
- معلم به موضوع درس اشاره کرد.
- معلم موضوع درس را مورد اشاره قرار داد.
- به موضوع درس اشاره شد.
- موضوع درس مورد اشاره (معلم) قرار گرفت.
- مردم به چگونه تغییر کردن دنیا توجه می کنند.
- مردم چگونه تغییر کردن دنیا را مورد توجه قرار می دهند.
- مردم توجه می کنند (که) دنیا چگونه تغییر می کند.
- مردم مورد توجه قرار می دهند (که) دنیا چگونه تغییر می کند.

۵-۲- ترکیبات فعلی با «تحت ... قراردادن / قرار گرفتن»

تحت ... قرار دادن / قرار گرفتن		
آموزش	جراحی	کنترل
ارزیابی	درمان	محاکمه
بازجویی	ستم	مخاطره
پوشش	الشعاع	مداوا
پیگرد	شکنجه	نظر
تعقیب	شنود	

ترکیبات این دسته نیز به جز موارد زیر، از همه لحاظ همانند دسته قبل است:

۱. تعداد کمتر ترکیبات
۲. وجود ترکیب «تحت الشعاع قراردادن / قرار گرفتن» که فعل متناظر مرکبی با همین واژه برای آن یافت نمی شود.

۵-۳- ترکیبات فعلی با «زیر ... قرار دادن / گرفتن»

زیر ... قرار دادن / قرار گرفتن		
آتش	تیغ	سلطه
پا	سؤال	فشار
پوشش	نظر	نفوذ

به نظر می‌رسد ترکیبات این دسته به دو بخش مجزا قابل قسمت است. بخش نخست که شامل اسم عمل و همکرد مرکب بوده، ویژگی‌هایی همانند ترکیبات فعلی دسته ۵-۱ را دارند. بخش دوم از ترکیب اسامی ذات (ملموس) مانند پا، تیغ، آتش با همکرد مرکب ساخته می‌شود. همچنین به نظر می‌رسد معنای ترکیبات بخش دوم بیشتر متأثر از فعل مرکب قرار دادن و قرار گرفتن است. به عبارت دیگر در ترکیبات بخش دوم قرار دادن و قرار گرفتن نه یک همکرد مرکب، بلکه یک فعل مرکب به معنای «گذاشتن» می‌باشد.

۵-۴- ترکیب فعلی با «مد ... قرار دادن / قرار گرفتن»

مد ... قرار دادن / قرار گرفتن	
	نظر

این ترکیب در فارسی یا از زایایی افتاده و یا هنوز به مرحله زایایی نرسیده است، از این رو تنها یک ترکیب از آن مشاهده شد؛ البته این ساخت نیز همانند دسته اول با پس‌آیند «را» به کار می‌رود.

۵-۵- ترکیبات فعلی با «هدف ... قرار دادن / قرار گرفتن»

هدف ... قرار دادن / قرار گرفتن		
آتش	تیر	رگبار
انتقاد	تیر اندازی	سرکوب
بمب گذاری	حمله	کشتار
پدافند	خمپاره	گلوله
ترکش	دشمن	موشک
ترور	راکت	ویروس

نکته‌ای که در اولین نگاه، توجه خواننده جدول را به خود جلب می‌کند، تعداد قابل ملاحظه‌ی اسامی متعلق به مجموعه تسلیحات مانند موشک، خمپاره، راکت است. ولی در این گروه نیز اسامی عمل و ذاتی مانند سرکوب، بمب‌گذاری، آتش و ویروس، ترکیب‌سازند. ترکیبات این دسته نیز بدون استثناء با پس‌آیند «را» به کار می‌روند.

۵-۶- ترکیبات فعلی با «طعمه ... قراردادن / قرار گرفتن»

طعمه ... قراردادن / قرار گرفتن		
مرگ	دزدان	خود
بیگانگان	شیدان	حریق
آتش	حیوانات	

این گروه از ترکیبات همراه با اسامی عمل، ترکیبی ندارد و واژه‌های جدول بیانگر این است که شاید در واقع یک ترکیب «طعمه ... قراردادن / قرار گرفتن» وجود دارد که همانند هر فعلی، اسامی گوناگونی را، البته متناسب با معنای فعل می‌پذیرد. دلیل این موضوع عدم وجود افعال متناظر برای ترکیبات مذکور است. البته این ترکیب نیز مانند سایر ترکیبات پس‌آیند «را» می‌گیرد. نکته دیگر اینکه در این ترکیبات واژه «طعمه» به‌نوعی دارای برجستگی معنایی است؛ یعنی معنای کل ترکیب تا حد زیادی متأثر از معنای آن می‌باشد.

۵-۷- ترکیبات فعلی با «آماج ... قراردادن / قرار گرفتن»

آماج ... قرار دادن / قرار گرفتن		
اتهام	تیراندازی	فحاشی
انتقاد	حمله	گلوله
بلا	خشونت	هتاکی
تبلیغ	خمپاره	یورش
تعرض	شکنجه	
تهمت	غارث	

ترکیبات این دسته ویژگی‌هایی نسبتاً مشابه با ترکیبات گروه ۵-۵ (هدف ... قراردادن / قرار گرفتن) دارند؛ با این تفاوت که به‌نظر می‌رسد دسته حاضر به‌نوعی حاکی از شدت عمل یا

استفاده مکرر هستند و البته این مفهوم از واژه «آماج» برداشت می‌شود. شاید مثال‌های زیر به فهم موضوع کمک کند:

- سربازان مواضع دشمن را هدف خمپاره قرار دادند.
- سربازان مواضع دشمن را آماج خمپاره قرار دادند.

۵-۸- ترکیبات فعلی با «در معرض ... قرار دادن / قرار گرفتن»

در معرض ... قرار دادن / قرار گرفتن		
آزمایش	پاک‌شدن	فروش
آسم	تخریب	قحطی
ابتلا	تعطیلی	گرما
اسهال	خشونت	نابودی
آسیب	خطر	نفثالین
اسید	خودکشی	نمایش
اصطکاک	دود	نور
اعتیاد	دید	نیکوتین
اعدام	سرما	هجوم
آفتاب	سقوط	هوا
آلودگی	سکته	واریس
انتخاب	سموم	ورشکستگی
انقراض	سوء استفاده	
باران	شکنجه	
بحران	فروپاشی	

این دسته از ترکیبات نیز دامنه‌ای قابل ملاحظه دارند. وجود اسامی مربوط به پدیده‌ها (باد، قحطی، زلزله)؛ مواد (نیکوتین، اسید)؛ بیماری‌ها (اسهال، آسم، سکته)؛ از وجوه تمایز ترکیبات این دسته با بیشتر گروه‌ها است. البته در این گروه مانند بیشتر گروه‌ها اسامی عمل در ترکیبات دیده می‌شود. به نظر می‌رسد معنای «در معرض» در این ترکیبات وجه تمایز اصلی با ترکیبات گروه‌های دیگر بوده و معنایی که به ذهن القاء می‌کند نزدیکی به عامل و اثرپذیری از آن به‌مرور زمان باشد؛ بنابراین «در معرض» نقش شاخصی در همه ترکیبات ایفا می‌کند.

۹-۵- ترکیبات فعلی با «در آستانه / در شرف ... قراردادن / قرار گرفتن»

در آستانه / در شرف ... قراردادن / قرار گرفتن		
اشتیضاح	تحول	شکست
اعدام	تسلیم	ظهور
انحلال	تعطیلی	فروپاشی
انفجار	تغییر	فروش
انقراض	توقیف	محرومیت
بحران	چاپ	مرگ
برکناری	حذف	نابودی
پیروزی	خفگی	ورشکستگی
تباهی	درگیری	
تجزیه	سقوط	

ویژگی‌های این گروه نیز همانند دسته ۵-۱ است جز آنکه تعدادشان کمتر است و جزء «در آستانه / در شرف» نیز به‌طور مشخصی معنای خود یعنی نزدیک‌بودن عمل و یا اتفاق را به‌معنای ترکیبات می‌افزاید.

۱۰-۵- ترکیبات فعلی با «دستخوش ... قراردادن / قرار گرفتن»

دستخوش ... قراردادن / قرار گرفتن		
آسیب	تعدی	طوفان
اختلال	تعرض	فرسایش
انحراف	تغییر	مخاطره
انقلاب	تلاطم	نابودی
باد	تهدید	ناکارآمدی
بدفهمی	حادثه	ناملايمات
بی‌عدالتی	خشونت	نسیان
بیماری	خطر	نوسان
تاراج	دزدی	هجوم
تجاوز	دستبرد	یورش
تحریف	دگرگونی	

تحول	زمان	
تخریب	سانسور	
تردید	شایعه	
تزلزل	ضعف	

ترکیبات این دسته، هم با اسامی عمل و هم با اسامی مربوط به پدیده (باد، طوفان) می‌آیند. تعداد ترکیبات این دسته نیز کم نیست و مانند همه گروه‌های قبل نیاز به پس‌آیند «را» دارند. البته اینجا نیز واژه «دستخوش» معنای مشخصی را به همه ترکیبات القاء می‌کند که به نظر نویسنده، چیزی همانند در حال وقوع بودن عمل یا اتفاق و مرحله بعد از «در معرض» بودن است.

۶- جمع‌بندی

از بررسی دسته‌های مذکور می‌توان نکات زیر را برداشت کرد:

- ۱- وجود همکرد «قراردادن» و «قرارگرفتن» در ترکیبات همه دسته‌ها
- ۲- کاربرد «را» در ساخت دستوری ترکیبات متعدد دارای همکرد مرکب «قراردادن»
- ۳- زایایی و کثرت ترکیبات برخی دسته‌ها نسبت به بقیه
- ۴- تنوع همکرد فعل‌های متناظر ترکیبات دسته‌ها
- ۵- برجستگی معنای اجزائی همانند «مورد»، «تحت»، «زیر»، «مد»، «هدف»، «طعمه»، «آماج»، «در معرض»، «در آستانه» و «دستخوش»
- ۶- محدودیت باهم‌آیی واژگان با قراردادن و قرارگرفتن
- ۷- متمم‌ناپذیری ترکیبات در حالت ناقص، برای مواردی که فعل متناظرشان در همان حالت متمم جمله‌ای می‌پذیرد.
- ۸- وجود تعداد قابل ملاحظه واژگان عربی در ترکیبات
- ۹- باهم‌آیی برخی واژه‌ها در چند دسته
- ۱۰- تک‌مفعولی بودن افعال متناظر اکثر ترکیبات

۷- نکات دیگر

غیر از مواردی که برای گروه‌های بالا برشمرده شد نکاتی دیگر نیز قابل ذکر است. یکی از نکات این است که برخی از ترکیبات جداول بالا در برخی از قالب‌های ذکرشده، همراه با همکردهای ساده و مرکب دیگری مانند «گذاشتن»، «واقع‌شدن»، «قرارداشتن» و فعل اسنادی

«بودن»، نیز توسط اهل زبان به کار می‌رود. نکتهٔ دیگر اینکه تعدادی از ترکیبات بدون حضور همکرد به صورت ترکیب صفتی مورد استفاده قرار می‌گیرد. مثال‌های زیر این مطلب را بهتر نشان می‌دهد:

- او کتاب مورد بحث را خوانده بود.
- آبیاری تحت فشار، بازدهی بیشتری دارد.
- کشورها، از مناطق زیر نفوذ خود محافظت می‌کنند.
- موضوع مد نظرتان را بگویید تا بشنومیم.
- آثار هنری در معرض نمایش، نظرمان را به خود جلب کرد.
- شرکت‌های در آستانهٔ ورشکستگی، غالباً تعدیل نیرو می‌کنند.
- مناطق دستخوش خرابی‌های زلزله به زودی بازسازی خواهند شد.

همچنین به نظر می‌رسد کاربرد این ترکیبات در میان افراد تحصیل کرده، موقعیت‌های نسبتاً رسمی، مطبوعات و مواردی از این دست رایج‌تر باشد.

۸- نتیجه

از مجموع آنچه بیان گردید چنین برمی‌آید که در حال حاضر در زبان فارسی به صورت زایا، ترکیبات نسبتاً فراوانی با استفاده از همکردهای «قراردادن» و «قرار گرفتن» و همراه با برخی از واژه‌های موجود فارسی، ساخته و مورد استفادهٔ اهل زبان قرار می‌گیرد که این موضوع تاکنون مورد توجه قرار نگرفته است. شکل‌های متعدد همهٔ ترکیبات پس‌آیند «را» می‌گیرند. همچنین به نظر می‌رسد اجزاء «مورد»، «تحت»، «زیر»، «مد»، «هدف»، «طعمه»، «آماج»، «در معرض»، «در آستانه» و «دستخوش» در قالب‌هایی که پیش‌تر معرفی گردید از برجستگی و تمایز معنایی قابل ملاحظه‌ای برخوردار باشند. از سوی دیگر همان‌طور که صفوی به نقل از لانگاکر مبحث «زاویهٔ دید»، «کانون توجه» و موضوع «زاویهٔ توجه» را توضیح داده است (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۹۳)؛ به نظر می‌رسد دو شق بودن ساخت و کاربرد ترکیبات دسته‌های هشتگانه، یعنی امکان استفاده از همکردهای «قراردادن» و «قرار گرفتن» برای ترکیبات و تمایز معنایی میان آن‌ها، بیانگر یکی از قواعد ساختمان‌داری زبان فارسی برای نشان‌دادن زاویهٔ توجه اهل زبان در قبال رخدادهای باشد. فرض دیگر این است که اجزائی همچون «در معرض»، «در آستانه»، «دستخوش» در ترکیبات مورد بحث معنای نمودی را به ترکیبات فعلی می‌افزایند به این معنا که اولی مفهوم نزدیکی به عامل و اثرپذیری از آن به مرور زمان، دومی مفهوم نزدیک بودن و

سومی در جریان بودن عمل یا اتفاق را به مفهوم ترکیب می‌افزاید و این موضوع به‌نوعی بیانگر دستور شدگی (grammaticalization) اجزاء مذکور در فارسی است.

۹- پیشنهاد

نگارنده بر این باور است که طرح موضوع حاضر می‌تواند توجه برخی علاقه‌مندان را به موضوع جلب کرده و منجر به انجام بررسی‌هایی بیشتر دربارهٔ همین موضوع یا موضوعات مشابه گردد. با این حال پیشنهادهایی همچون گردآوری و طبقه‌بندی ترکیباتی از این نوع، بررسی سابقه تاریخی کاربرد ترکیبات مورد بحث، بررسی عوامل اجتماعی در بروز و گسترش کاربرد ترکیبات مد نظر، بررسی موضوع در حیطهٔ یادگیری زبان فارسی به‌عنوان زبان مادری، زبان دوم یا زبان خارجی، بررسی ویژگی‌های معنایی اسامی پیش از همکردها، بررسی موضوع در افرادی که آسیب‌های زبانی دیده‌اند، بررسی مقایسه‌ای موضوع با زبان‌های دیگر برای ادامهٔ تحقیق، قابل طرح است.

منابع و مأخذ

- دبیر مقدم، محمد. (۱۳۸۴). «فعل مرکب در زبان فارسی». *پژوهش‌های زبان‌شناختی فارسی*؛ مجموعه مقالات. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- _____ (۱۳۸۰). «تکنه‌هایی دربارهٔ فعل مرکب در زبان فارسی و ضرورت توجه به آموزش آن به فارسی‌آموزان». *مجموعه مقالات نخستین همایش بررسی روش‌های نوین آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان*. تهران: شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی.
- زعفرانلو، کامبوزیا و دیگران (۱۳۸۶). «رویکردی شناختی به مفهوم منظر در زبان فارسی». *مجموعه مقالات هفتمین همایش زبان‌شناسی ایران*. جلد اول. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی،
- صادقی، علی‌اشرف. (۱۳۷۲). «دربارهٔ فعل‌های جعلی در زبان فارسی». *مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- صفوی، کوروش. (۱۳۸۳). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. تهران: انتشارات سوره مهر.
- فرشیدورد، خسرو. (۱۳۸۴). *دستور مفصل امروز*. تهران: انتشارات سخن.
- میرزایی حصاریان، محمدباقر. (۱۳۸۷). «آموزش افعال در دوره‌های آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، ضرورت و راهکارها». *مجموعه مقالات سمینار آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان*. تهران: کانون زبان ایران.

- Family, N. (2006). *Explorations of Semantic Space: The Case of Light Verb Constructions in Persian*. PHD Dissertation. EHESS. Paris. France.
- _____. (2009). *The Acquisition of Light Verb Constructions in Persian*. Proceedings of the Boston University Conference on Language Development. Boston. Cascadilla Press.
- Lambton, Ann k. s. (1966). *Persian Grammar*. Cambridge. Cambridge University Press.